

GEOGRAFIK LANDSHAFTLAR VA ULARNING ILMIY-AMALIY AHAMIYATI.

Muxammadova Mahliyo Hafiz qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Geografiya” kafedrası o‘qituvchisi:

Normamatova Mehrinoz

Nurxonova Gavhar

Xo‘jamqulova Jasmina

Rustamova Dilnavo

Toshpo‘latova Gulruh

To‘rayeva Gulsevar

Buxoro davlat pedagogika instituti

Geografiya yo‘nalishi 1-kurs talabalari

Annatsiya: Ushbu maqola yosh avlodni geografik landshaftlar haqidagi bilimlarini oshirishga va tabiiy geografiyaning ilmiy-amaliy ahamiyati haqidagi tushunchalarni shakllantirish va talaba yoshlar g‘oyalarini tadbiq qilishini o‘rganishini ta’minlaydi.

Kalit so‘zlar: Landshaftlar, geografik landshaftlar, tarkibiy-genetik yo‘nalish, funksional-dinamik yo‘nalish, landshaftlar geokimyosi, landshaftlar geofizikasi.

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ЛАНДШАФТЫ И ИХ НАУЧНОЕ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ.

Аннотация: Данная статья предоставляет молодому поколению возможность расширить свои знания о географических ландшафтах и сформировать представления о научно-практическом значении естественной географии, а также изучить реализацию идей молодых студентов.

Ключевые слова: Ландшафты, географические ландшафты, структурно-генетическое направление, функционально-динамическое направление, геохимия ландшафтов, геофизика ландшафтов.

GEOGRAPHICAL LANDSCAPES AND THEIR SCIENTIFIC AND PRACTICAL SIGNIFICANCE.

Mukhammadova Mahliyo Hafiz qizi

Bukhara State Pedagogical Institute
Teacher of the Department of "Geography":

Normamatova Mehrinoz

Nurkhonova Gavhar

Kho'jamkulova Jasmina

Rustamova Dilnavo

Tashpu'latova Gulruh

Turayeva Gulsevar

Bukhara State Pedagogical Institute
1st year students of the Geography department

Abstract: This article provides the younger generation with the opportunity to expand their knowledge of geographical landscapes and form ideas about the scientific and practical significance of natural geography, as well as to study the implementation of the ideas of young students.

Key words: Landscapes, geographical landscapes, structural-genetic direction, functional-dynamic direction, landscape geochemistry, landscape geophysics.

Landshaft so'zi aslida nemischa bo'lib, (Land yer va shaft o'zaro aloqadorlik va bog'liqlikni aks ettiruvchi suffiks), umumadabiy tilda manzara, joyning ko'rinishi degan ma'noni anglatadi.

Landshaft atamasi geografiyaga dastavval deyarli bir vaqtda A.A.Borzov, L.S.Berg, L.M.Krashennnikov, L.F.Morozovlarning ilmiy ishlari orqali tabiiy geografik kompleks so'zining sinonimi sifatida kirib keldi.

Landshaftshunoslik fanining taraqqiyoti bilan qiziqqan kishi bu fanda bir qator ilmiy yo'nalishlar hosil bo'lganligini payqamay qolmaydi. Bu yo'nalishlardan dastlabkisini **tarkibiy-genetik yo'nalish** deb atasa bo'ladi. Uning namoyondalari asosan landshaftlarni aniqlash, xaritaga kiritish, ularning komponentlari va komponentlararo aloqadorliklarini hamda landshaftlarning morfologik tuzilishi va morfologik qismlararo o'zaro ta'sir va aloqadorliklarni o'rganish bilan, ya'ni ularning vertikal va gorizantal tuzilishini ochib berish bilan shug'ullanganlar. Landshaftshunoslikdagi ushbu yo'nalish landshaftlar o'ziga xos

tabiiy geografik kompleks sifatida o'zidan kichikroq bo'lgan komplekslar bog'lamidan iboratdir, degan g'oyaga asoslanadi.

Landshaftshunoslikdagi ikkinchi bir ilmiy yo'nalish bu **funksional dinamik yo'nalishdir**. Bu yo'nalish asosan XX asrning 60-yillaridan boshlab shakllana boshladi. Ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlarning asosiy mazmuni landshaftlarning vaqt mobaynida o'zgarishiga, landshaftlarning o'z funksiyasini, ya'ni maxsus faoliyatini bajarish jabhalariga e'tibor berishdan iboratdir. A.A.Krauklis (1979) ta'biri bilan aytganda, landshaftshunoslikdagi tarkibiy-genetik yo'nalish tabiiy geografik rayonlashtirish bilan birgalikda landshaftlarni o'rganishga "makroskopik" yondashish bo'lsa, funksional-dinamik yo'nalish esa "mikroskopik" yondashishdir. Ularning birinchisida, landshaftlar aniqlanadi, xaritaga tushiriladi, morfologik tuzilishi o'rganiladi va tavsiflanadi. Ikkinchisida esa, landshaftlarning ichida ro'y beradigan jarayonlarni, ham makonda, ham zamonda o'zgarishini, landshaftlararo, ularning morfologik qismlariaro hamda komponentlariaro modda va energiya almashinishini o'rganishga ko'proq e'tibor beriladi. Bu yo'nalishning yuzaga kelishi bilan landshaftshunoslikka landshaftning holati, landshaftning dinamikasi, landshaft invarianti, landshaftning o'z maxsus faoliyatini bajarishi kabi yangi tushunchalar kirib keldi. Landshaftlardagi modda va energiya almashinish jarayoniga bo'lgan qiziqish boshqa bir qator yangi yo'nalishlarni hosil bo'lishiga olib keldi. Shular qatorida landshaftshunoslik va geokimyo fanlari orasida landshaftlar **geokimyosi yo'nalishi** shakllandi. Bu yo'nalishning eng asosiy xususiyati landshaftshunoslikning obyektni geokimyo fani tadqiqot usullar bilan o'rganishdir.

Landshaftlar geokimyosidagi yetakchi ilmiy g'oyalarning shakllanishi "geokimyoviy landshaft" tushunchasining muallifi va landshaftlar geokimyosi ilmiy maktabining asoschisi B. B.Polinovning bir qator maqolalari bilan bog'liq bo'ldi. Uning tushunchasida, geokimyoviy landshaft kimyoviy moddalarning migratsiya xususiyatlari bo'yicha ajratilgan yerning bir qismidir. Ushbu olim

V.V.Dokuchayevning tabiat zonolari haqidagi ta'limoti hamda Vernadskiyning tirik organizmlarning geologik ahamiyati haqidagi ta'limoti asosida landshaftlar geokimyosining metodologiyasini yaratdi.

Landshaftlar geokimyosi yo'nalishining keyingi taraqqiyoti asosan A.I.Perelman va M.A.Glazovskayalarning ilmiy izlanishlari bilan bog'liq bo'ldi. Ularning muallifligida tayyorlangan bir qator monografiyalar va o'quv qo'llanmalar ko'pchilikka yaxshi tanish. Ana shu qo'llanmalar asosida ko'pgina universitetlarda landshaftlar geokimyosi bo'yicha maxsus kurslar o'rgatila boshlandi. Chunki, xalq xo'jaligining ko'pgina tarmoqlarida, jumladan foydali qazilmalarni izlab topishda, yangi yerlarni o'zlashtirish va qishloq xo'jaligining turli tarmoqlarini rivojlantirishda, tabiat muhofazasi bilan bog'liq bo'lgan masalalarni hal etishda landshaftlarning geokimyoviy xususiyatlarini o'rganishning ahamiyati katta ekanligi ayon bo'lib qolgan edi. Bu yo'nalish landshaftshunoslikning amaliyot bilan yaqinlashishida juda qo'l keldi. Masalan, geologiya-qidiruv ishlarida landshaftlarga insonning xo'jalikdagi faoliyati ta'sirini chuqurroq tahlil qilish imkoniyatini yaratdi.

Landshaftlar geokimyosining eng asosiy vazifalardan biri landshaftlar orasida, ularning komponentari orasida va morfologik qismlari orasida ro'y beradigan kimyoviy jarayonlarni, kimyoviy unsurlarning ko'chib yurishi, tarqalishi yoki jamlanishini o'rganishdan iborat. Kimyoviy unsurlarning almashinish jarayoni landshaftlarning hosil bo'lishi, tuzilishi, maxsus faoliyati va taraqqiyoti kabi mahim xususiyatlarini ko'p jihatdan belgilab beradi.

Landshaftlar geofizikasi ham landshaftlar geokimyosi kabi landshaftshunoslikdagi katta bir ilmiy yo'nalishdir. Landshaftlar geofizikasi landshaftlarga xos bo'lgan eng umumiy fizikaviy jarayonlar va hodisalarni o'rganadi. Bu jarayon va hodisalarning o'zaro aloqadorlik va bog'liqlik qonuniyatlarini aniqlash ham ushbu yo'nalishning asosiy vazifalaridan biridir. Landshaftlarni o'rganishda geofizika tadqiqot usullaridan foydalanish landshaftlarning hozirgi holatda dinamikasiga va rivojlanishiga xos bo'lgan xususiyatlarini aniqlashda yaxshi natijalar beradi. Bu

esa, o'z navbatida, tabiatni kuzatib turish (geografik monitoring), muhofaza qilish va tabiat boyliklaridan oqilona foydalanish masalalarini hal qilishda katta ahamiyat kasb etadi. Landshaftlar uchun umumiy bo'lgan va fizika fani o'rganadigan fizikaviy xossalarga massa, ichki energiya, optikaviy va radiofizikaviy xossalarni, ularning makon va zamonga taalluqli xususiyatlarini misol keltirish mumkin. Shu xossalarni o'rganish orqali landshaftlarni o'zinigina emas, balki ularning komponentlarini ham ta'riflab bersa bo'ladi. Masalan, havo, suv yoki o'simlikning optikaviy va radiofizikaviy xususiyatlarini o'rganish kabi. Ammo, landshaftlarga xos bo'lgan fizikaviy xususiyatlar va jarayonlar shu landshaftlarni va ularning komponentlarini yanada kichikroq yoki tuzilishi jihatidan yanada oddiyroq bo'lgan qismlarga bo'lib o'rganishni taqozo qiladi.

Xulosa: Tabiat bilan jamiyat orasidagi o'zaro ta'sir va aloqadorlik nihoyatda murakkab jarayon bo'lib, u dastavval kichik hududlarda landshaft, urochishe va fatsiya kabi tabiiy geografik komplekslarda, ularning tabiiy resurslaridan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan holda kechadi. Shuning uchun ham kichik hududlar tabiiy geografiyasi yoki landshaftshunoslikning asosiy vazifalari hisoblanmish landshaft va uning morfologik qismlarini aniqlash, xaritaga tushirish, ularning strukturasini, ichki aloqadorliklarini, dinamikasini, rivojlanishi va barqarorligini tadqiq qilish, kichik hududlarni xalq xo'jaligi nuqtayi nazaridan baholash, ichki imkoniyatlarini aniqlash va samaradorligini oshirish va hokazolar muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi vaqtda tabiiy landshaftlar inson faoliyati natijasida shunday tashqi ta'sirga duch kelmoqdaki, bu o'z navbatida tabiiy geografiya va uning bir qismi bo'lgan landshaftshunoslik oldiga yangi-yangi ilmiy va amaliy muammolarni qo'ymoqda. Ularning ichida eng muhim va dolzarb hisoblanganlari landshaftlarning turli tashqi ta'sirlarga barqarorligini aniqlash, ularni xalq xo'jaligining turli tarmoqlarida foydalanish nuqtayi nazaridan baholash, ularning inson ta'sirida o'zgarishini va bu o'zgarish qaysi yo'nalishda ro'y berishini oldindan aytib berish, ya'ni prognozlash, o'zgartirilishi lozim bo'lgan

landshaftlarni haqiqiy madaniy landshaftlarga aylantirish va ularning samaradorligini oshirishning ilmiy asoslarini yaratish kabilardir.

Landshaftlar ham, ularning morfologik qismlari ham, xuddi ekologik tizimlar kabi tabiiy tizimlardir. Ular ham komponentlari o'zaro aloqador va bog'liq bo'lgan bir butun tabiiy hosilalar sifatida o'rganilishi lozim. Bu o'z navbatida landshaft tadqiqot ishlarida eng asosiy vazifalardan biri sifatida ularning strukturasini, dinamikasini va rivojlanishini, maxsus faoliyatini, inson faoliyati ta'sirida o'zgarganlik darajasi va ilmiy tahlil qilib berish kerakligini ko'rsatadi.

Inson bilan tabiat aloqadorligi muammolarini ijobiy hal etishda ekologiya fani biologik fanlar ichida qanday ahamiyatga ega bo'lsa, landshaftshunoslik fani ham geografik fanlar tizimida shunday ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Geografik tadqiqot ishlarida landshaftshunoslikda ishlab chiqilgan tadqiqot metodlaridan foydalanish esa eng asosiy metodlardan biri universitetlarda geografiya, hisoblanadi. Shuning gidrometeorologiya, kartografiya kabi yo'nalishlar bo'yicha ta'lim olayotgan talabalar landshaftshunoslikdan puxta bilimga ega bo'lishlari talab qilinadi.

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Sh.S.Zokirov, X.R.Toshov "Landshaftshunoslik" Toshkent-2013. 110 bet.
2. Sh.S.Zokirov "Landshaftshunoslik asoslari".-T:, Universitet, 1994
3. M.H.Muhammadova monografiya "Geografik atlaslarda landshaft xaritasi va ularning ilmiy-amaliy ahamiyati. 2023y